

RECENSION

Björn Eriksson: *Heavy Duty. On the Demands of Consequentialism*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Philosophy 16, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1994.

Med tanke på all energi som de senaste decennierna ägnats åt att försöka vederlägga utilitarismen kan man ha viss förståelse för en profeta Bernard Williams gjorde för drygt 20 år sedan: "The day cannot be too far off in which we hear no more of it". Å andra sidan har ju en del skarpsinne också ägnats åt att försvara utilitarismen, och trots allt måste man nog konstatera att denna lära inte förefaller närmare glömskan idag än då Williams gjorde sin förutsägelse.

Inte ens för de som förkastar utilitarismen är detta emellertid någonting att enbart beklaga. Den omfattande diskussionen om utilitarismens fördelar och brister har givit upphov till en lång rad intressanta filosofiska uppslag. Därvid har flera alternativ till utilitarismen formulerats, men inte minst viktigt är att en mängd frågor av allmänfilosofiskt intresse, t ex rörande preferens- respektive alternativbegreppet, har ställts i en fruktbar belysning.

Vitaliteten i den pågående diskussionen om utilitarismen bekräftas av två svenska doktorsavhandlingar i praktisk filosofi som försvarades under förra året. Den ena är Erik Carlsons utmärkta *Some Basic Problems of Consequentialism* (Uppsala universitet, 1994), som bl a diskuterar just alternativbegreppet och utifrån detta rimligheten hos olika versioner av utilitarismen. Den andra är författad av Björn Eriksson, och har som huvudsyfte att bemöta en typ av invändningar som utgår från att utilitarismen kan tänkas påbjuda handlingar som kräver stora offer av agenten, vilket förklarar avhandlingens titel – *Heavy Duty*.

Utilitarismen är, enkelt uttryckt, läran att en handling är rätt om och endast om det inte finns något alternativ med bättre konsekvenser. Det kanske vanligaste sättet att kritisera denna lära är att skissera fall där den föreskriver handlingar som många tycker är uppenbart förkastliga, t ex att döda en person för att med hennes organ rädda livet på flera andra. De invändningar som Eriksson vill bemöta tar fasta på en annan typ av fall. Harald Ofstad beskriver ett exempel i sin bok *Ansvar och handling* (Stockholm: Prisma, 1982, s 67):

A, *B* och *C* är tillsammans under en militärövning. *A* upptäcker att det ligger en handgranat på marken som vilket ögonblick som helst kan explodera. Granaten ligger så att det mest troliga är att *B* och *C* kommer att dödas, medan *A* har god chans att klara sig. Om *A* emellertid ögonblickligen kastar sig över granaten kommer han att kunna rädda sina två kamrater men själv dödas. *A* uppfattar situationen korrekt. Historien kan då och då berätta om människor som i sådana situationer offrar sitt liv för att rädda sina kamrater. Vi grips av vördnad. Sådana handlingar visar på människans oanade moraliska möjligheter. För utilitaristen är saken annorlunda. Om vi förutsätter att det att *B* och *C* överlever ger ett större överskott av positivt över negativt värde än om bara *A* överlever [...] så är det *A*'s moraliska *plikt* att offra sig. [...] Implikationen är orimlig [...] Det är imponerande om en person handlar som *A*, men det går utöver vad han har plikt att göra.

Invändningar på detta tema har formulerats av Bernard Williams, James Urmsen, Samuel Scheffler och många andra. Den centrala frågeställningen i *Heavy Duty* är helt enkelt om sådana invändningar ger oss skäl att förkasta utilitarismen. Och svaret är, enligt författaren, Nej.

Erikssons avhandling är klart disponerad, innehåller flera tänkvärda synpunkter, och är sammantaget ett gott exempel på ett praktiskt-filosofiskt forskningsarbete. I det följande skall jag presentera avhandlingen kapitelvis, och i samband med detta komma med en del synpunkter och invändningar. Härvid tänker jag lägga viss tonvikt vid kapitel 6, där Eriksson formulerar en teori som nog får betraktas som det mest originella inslaget i avhandlingen.

Utgångspunkter

Avhandlingen består väsentligen av sex kapitel, varav de två första ägnas åt att att göra vissa distinktioner och klarlägganden. Dessutom formuleras här en version av utilitarismen som får tjäna som utgångspunkt:

An action *a* ought to be performed (is obligatory) if and only if there is no alternative action *b* to *a* such that the consequences of *b* are as good as, or better than those of *a*. An action *a* is right if and only if there is no alternative action *b* to *a* such that the consequences of *b* are better than those of *a*. An action is wrong if and only if it is not right (ss 20–21).

Jag har hittills kallat denna lära "utilitarismen". Eriksson däremot föredrar att kalla den "consequentialism". Skälet är att han vill förhålla sig neutral till frågan om

hur handlingars konsekvenser skall värderas. Termen "utilitarismen" används ofta för att beteckna en position som förutsätter en bestämd syn på denna fråga, t ex hedonismen – tanken att det väsentliga är hur mycket lycka respektive lidande som realiseras. Därför är denna term möjligen olämplig för Erikssons syften. Jag tänker emellertid hålla mig till "utilitarismen" också i fortsättningen.

Ett par andra terminologiska anmärkningar kan vara på sin plats. Att en handling är "burdensome" kommer jag i regel att översätta med att den "medför stora kostnader" för agenten. Andra översättningar är, hoppas jag, uppenbara. Vidare ansluter jag mig till ett uttryckssätt som Eriksson ofta använder, men som kan låta en aning tekniskt, nämligen att en handling är "optimal" om den är rätt enligt utilitarismen, och "sub-optimal" om den är fel eller orätt enligt utilitarismen.

Anhängarna av den typ av invändningar som Eriksson vill bemöta hävdar att även om en handling vore optimal så behöver inte agenten vara förpliktigad att utföra den, till följd av att den skulle medföra orimligt stora kostnader för henne själv. Denna tes uttrycker Eriksson på följande sätt:

The Special Relevance of Costs Thesis (SRC):

The costs, *C*, an agent, *A*, would suffer if he performed an action,

a, is relevant for the question whether *A* ought to perform *a* in the way that even if *a* is optimal *A* may, because of *C*, be morally permitted to perform an alternative to *a* that is sub-optimal (s 29).

Vilka kostnader är relevanta enligt SRC? Eriksson karakteriserar dessa i termer av "interests", och skriver: "Roughly put anything that an agent wants may be said to be in her interest." (s 30) Detta tycks innebära att en handling medför kostnader för agenten i den relevanta betydelsen om den leder till att hennes önskningsfrustreras.

Alla önskningsfrustreringar är emellertid inte relevanta:

The guiding principle may be that a subjective interest count[s] in SRC only if acting on it would be satisfactory for the agent. [...] To sum up, the costs in SRC are counted in terms of interests in a wide sense. They are not subject to moral idealisation but should satisfy the condition that if the agent did not pay the costs he would be satisfied on that account (s 33).

Det är inte helt lätt att bli klok på vad detta innebär. En naturlig tolkning av talet om tillfredsställelse är möjligen att en handling medför kostnader i den relevanta betydelsen endast om den försämrar agentens situation i hedonistisk mening. Men

i så fall kan man fråga sig varför Eriksson överhuvudtaget blandar in önsknings. En persons situation kan antagligen försämrats i hedonistisk mening utan att några önsknings frustreras, och om det ytterst är tillfredställelse av personer och inte önsknings som spelar roll så bör väl även sådana försämrings räknas.

Dessutom strider denna tolkning mot att Eriksson på sina håll antyder att en person kan missgynnas på ett relevant sätt av att någon av hennes önsknings frustreras, även om hon aldrig skulle få reda på detta, och därför inte skulle påverkas i hedonistisk mening (ss 30, 32). På denna punkt hade Eriksson gärna kunnat vara lite tydligare. Å andra sidan spelar det nog inte så stor roll för argumentationen i övrigt om de kostnader som är relevanta för SRC ytterst skall förstås i termer av lidande eller frustrerade önsknings.

Intuitiva argument

I fallet med handgranaten konfronteras utilitarismen med en intuition om ett enskilt fall. Ibland hänvisas emellertid till mer generella intuitioner. I kapitel 3 diskuteras tre sådana generella intuitioner (se s. 63). De första två tillskrivs Bernard Williams, medan den tredje tillskrivs Jonathan Dancy, Thomas Nagel och Samuel Scheffler:

- 1 An agent cannot be required to perform actions that erode his identity.

- 2 An agent cannot be required to perform actions that deprive him of the sense of meaning of his life.
- 3 A moral theory must reflect the nature of the personal point of view, and in particular give normative weight to the fact that agents value things independently of the impersonal value the things in question have.

Man kan naturligtvis också tänka sig andra intuitioner, t ex:

- 4 En person kan inte vara förpliktigad att offra sitt liv bara för att andra, som redan har det bra, skall få det aningen bättre, oavsett hur många dessa är.

Denna intuition verkar inte mindre rimlig än 1–3, och tycks också komma i konflikt med utilitarismen. Ändå håller sig Eriksson till 1–3, kanske med motiveringen att de är de enda som förekommer i litteraturen. Hans argumentation är emellertid relevant också för intuitioner i stil med 4.

Två andra påståenden är centrala i kapitel 3 (se s 65):

- A Normally agents cannot, or find it extremely difficult to, muster motivation to perform very burdensome actions.
- B An agent who does not perform a very burdensome action is normally not to blame for that omission.

Eriksson anser att en förklaring till att många accepterar 1–3 är att de också accepterar A och B. En målsättning i kapitel 3 är att visa att utilitarismen är förenlig med A och B. Varför vill Eriksson visa detta? Skälet sägs vara att han vill visa att A och B trots allt inte favoriserar teorier som inkorporerar *SRC* framför utilitarismen, även om de skulle kunna betraktas som argument för 1–3 (se s 65).

Men Eriksson har också en mer ambitiös målsättning, nämligen att visa att även 1–3 i någon mån kan förenas med utilitarismen. Att utilitarismen är förenlig med A är kanske självklart, och det visar sig att A snarare är ett centralt antagande i Erikssons försök att visa att de övriga påståendena kan förenas med utilitarismen.

Varför medför A att utilitarismen är förenlig med 1–3? Jo, enligt en allmänt accepterad princip är en person förpliktigad att utföra en handling endast om hon *kan* utföra den – med andra ord, ”bör” implicerar ”kan”. A säger att det i regel är omöjligt för en person att mobilisera nog med viljekraft för att utföra handlingar som skulle medföra stora kostnader för henne själv. Därför tycks A innebära att vi inte i regel är förpliktigade att utföra sådana handlingar, givet att ”bör” implicerar ”kan”. Detta resonemang kan förstås en utilitarist instämma i, och därför är utilitarismen (i någon mån) förenlig med 1–3 och liknade intuitioner.

Är utilitarismen förenlig med B? Eriksson använder två strategier för att visa att så är fallet. Den första strategin får nog beskrivas som den konventionella bland utilitarister: Om en person bör klandras för att ha underlåtit att utföra en viss handling beror på konsekvenserna. Ur utilitaristisk synvinkel finns det vissa skäl som talar emot att klandra personer för att de underlåtit att utföra handlingar som skulle ha medfört stora kostnader för dem själva (se ss 93–94). Därför är utilitarismen förenlig med B.

Den andra strategin knyter an till resonemanget kring 1–3. Det är rimligt att klandra en person för att hon underlåtit att utföra en handling endast om hon *borde* ha utfört denna handling. Till följd av A och principen att ”bör” implicerar ”kan” är vi inte i allmänhet förpliktigade att utföra handlingar som skulle medföra stora kostnader för oss själva. Därför bör vi inte klandras för att vi underlåter att utföra sådana handlingar, vilket förstås är förenligt med utilitarismen.

Mycket hänger alltså på A, vars relevans i sammanhanget beror på antagandet att en person *kan* utföra en handling endast om hon kan mobilisera *viljekraft* för att utföra denna handling. Att en människas psykologi sätter gränser för hennes handlande är förstås en rimlig tanke. Frågan här är emellertid om en persons oförmåga att mobilisera viljekraft innebär att hon inte kan utföra en handling i den *relevanta*

betydelsen av "kan", dvs den som är relevant för principen att "bör" implicerar "kan".

Ett av Erikssons argument för att så är fallet är att denna syn har rimliga moraliska implikationer (se s 74). Vilka är dessa? Jo, en är ingen mindre än att, givet denna syn, så kan 1–3 (och liknande intuitioner) förenas med utilitarismen!

Men man bör kanske påpeka att Eriksson tror att han egentligen inte behöver förutsätta någon specifik analys av "kan" för att hans resonemang skall gå ihop. Han vill t ex inte utesluta alla så kallade hypotetiska analyser (s 72) och han vill inte förutsätta en innebörd som är oförenlig med "kompatibilismen", dvs tanken att fri vilja (i den relevanta betydelsen) är förenlig med determinismen (s 84).

Man behöver emellertid inte gå alltför djupt in på dessa frågor för att ifrågasätta A och Erikssons argumentation. Att A inte är självklart rimlig inser man nog om man tänker på att det trots allt inte är särskilt ovanligt att människor handlar på ett sätt som medför stora kostnader för dem själva. Detta gäller kanske rökare som drabbas av cancer, eller de som skadats i trafiken genom vårdslös körning.

Sådana fall kan bero på att agenterna inte *tror* att deras handlingar kommer att medföra dessa ogynnsamma konsekvenser. En rimligare variant av A är därför:

A' Normally agents cannot, or find

it extremely difficult to, muster motivation to perform actions they *believe* are very burdensome.

Poängen är att man kan tänka sig fall där en handling *kommer* att medföra stora kostnader för agenten, även om agenten inte *tror* att så är fallet, och därför inte har någon svårighet att utföra handlingen. Vi kan t ex tänka oss en person som inte känner till farorna med radioaktiv strålning. För henne skulle inte motivationen behöva vara något hinder för att hantera radioaktiva ämnen utan adekvata skydd.

Låt oss skilja mellan två olika typer av situationer. Å ena sidan situationer där (i) en handling *h* är optimal, (ii) *h* skulle medföra stora kostnader för agenten *A*, och (iii) *A* tror inte att (ii) gäller. Å andra sidan situationer där de första två villkoren är uppfyllda, men där *A* också tror att *h* skulle medföra stora kostnader. Låt oss kalla den förra typen "situationer av typ 1", och den senare "situationer av typ 2".

Utifrån detta kan man göra vissa ifrågasättanden av Erikssons argumentation. För det första, Erikssons resonemang kan möjligen förklara varför agenten i en situation av typ 2 inte är förpliktigad att utföra den optimala handlingen, men inte varför agenten i en situation av typ 1 inte är det. Att konstruera exempel på situationer av typ 1 där det kan synas orimligt att agenten är skyldig att utföra den optimala handlingen

verkar emellertid inte särskilt svårt.

Vi kan t ex tänka oss att A i Ofstads exempel trots allt inte vet att granaten är på väg att explodera. Många skulle nog i vilket fall som helst förneka att hon vore skyldig att kasta sig över den, även om varje alternativ handling skulle leda till sämre konsekvenser. Denna intuition kan inte hanteras av Erikssons resonemang.

För det andra, ett av Erikssons argument för att bristande viljekraft eller motivation gör det omöjligt för en person att utföra en handling i den *relevanta* betydelsen är att denna uppfattning har rimliga moraliska implikationer. Men denna tanke tycks också ha implikationer som inte verkar särskilt rimliga.

Antag att vi sanningsenligt berättat för A att granaten är på väg att explodera. I linje med Erikssons resonemang skulle hon i så fall inte behöva vara förpliktigad att kasta sig över den. Antag i stället att vi ljugit och att hon därför tror att granaten är ofarlig. I så fall skulle motivationen inte behöva hindra henne, och därför tycks hon trots allt, enligt utilitarismen, vara skyldig att offra sig. Denna implikation kan synas orimlig: Är skillnaden mellan dessa fall verkligen moraliskt relevant?

Eriksson skulle kanske svara att skillnaden är relevant därför att A inte *kan* kasta sig över granaten om hon känner till farorna, vilket tillsammans med principen att "bör" implicerar "kan" innebär att hon

inte är skyldig att utföra denna handling. Men detta vore att förutsätta vad som skall visas: Frågan var ju just om bristande förmåga att mobilisera viljekraft innebär att en person inte kan utföra en handling i den *relevanta* betydelsen av "kan".

För det tredje, Eriksson anser att många accepterar 1–3 till följd av att de accepterar A. Är detta rimligt? Tja, anhängarna till 1–3 anser att agenten i en situation av typ 2 inte är förpliktigad att utföra den optimala handlingen (beroende förstås på *vilka* kostnader denna handling skulle medföra). Skulle de vara mer benägna att anse att agenten i en situation av typ 1 är skyldig att utföra den optimala handlingen? Det har jag svårt att tro.

Har vi ansvar för det förflutna?

Vissa anhängare av den typ av invändningar som utgår från att utilitarismen kan tänkas påbjuda handlingar som kräver stora offer av agenten har hävdat att detta gör utilitarismen "self-defeating", dvs, ungefär, "orimlig enligt sin egen måttstock". Sådana invändningar diskuteras i kapitel 4.

Tre frågor står i centrum för intresset. Beträffande de två första har jag parafaserat Erikssons formuleringar. Den tredje utgörs av ett citat:

- 1 Is a person who uses consequentialism as a method of decision likely to produce less value than if she had used some alternative

moral theory (incorporating SRC)?

- 2 Is a person who believes in consequentialism likely to produce less value than if she had believed in some alternative moral theory (incorporating SRC)?
- 3 "Could it, inevitably, systematically or possibly, be the case that a person who always acted in accordance with the consequentialistic criterion [...] produced less value than if he had not acted in accordance with the criterion? And if so, could the value losses be avoided by acting in accordance with a less demanding morality; a morality incorporating some version of SRC?" (s 102)

I likhet med många andra anser Eriksson att fråga 1 skall besvaras jakande, men han tycker inte att detta är något problem för utilitarismen (s 101). När det gäller fråga 2 skiljer Eriksson mellan två olika innebörder hos uttrycket "believes in". Under den ena tolkningen anser han att också 2 skall besvaras jakande, men inte under den andra. En försiktig slutsats är: "[B]elief in consequentialism need not lead systematically or inevitably to value-losses." (s 136)

Jag tänker emellertid koncentrera mig på fråga 3, som Eriksson besvarar nekande. Diskussionen kring fråga 3 utgår från ett känt exempel som konstruerats av Derek

Parfit (*Reasons and Persons*, Oxford: Clarendon Press, 1984, s 32):

Clare's Decision. Clare could either give her child some benefit, or give much greater benefits to some unfortunate stranger. Because she loves her child, she benefits him rather than the stranger.

Enligt Parfit gynnar Clare sitt barn därför att hon har en viss uppsättning motiv. Denna uppsättning är den bästa tillgängliga för Clare, vilket innebär att det inte finns någon alternativ uppsättning som sammantaget skulle leda till bättre konsekvenser. Parfit antar vidare (åtminstone i en version av sin argumentation) att om Clare hade gynnat främlingen så skulle hon haft en annan uppsättning motiv, som sammantaget skulle haft sämre konsekvenser. Eftersom Clare är utilitarist så tror hon att hon handlar fel genom att gynna sitt barn. Men eftersom denna handling strömmar ur den bästa tillgängliga uppsättningen motiv så kan hon hävda att hennes handlande inte är *klandervärt*.

Eriksson *förnekar* att Clare handlar fel enligt utilitarismen genom att gynna sitt barn. Låt oss anta att Clare gynnar sitt barn vid tidpunkten t . Eriksson tänker sig att hon efter t fram till sin död kommer att utföra en mängd andra handlingar, nämligen h_1-h_n . Om Clare i stället skulle ha gynnat främlingen vid t så skulle hon haft en annan

uppsättning motiv, och därför utfört andra handlingar från t fram till sin död, nämligen $h^*_1-h^*_n$.

I Erikssons version av exemplet gäller vidare att konsekvenserna av att hon gynnar sitt barn *och* utför h_1-h_n är bättre än konsekvenserna av att hon skulle gynna främlingen *och* utföra $h^*_1-h^*_n$. Eftersom h_1-h_n :s konsekvenser, enligt Eriksson, kan betraktas som konsekvenser av att hon gynnar sitt barn, medan $h^*_1-h^*_n$:s konsekvenser kan betraktas som konsekvenser av att hon skulle gynna främlingen, så är Clares handling trots allt optimal. Exemplet illustrerar således inte ett fall där en person genom att följa utilitarismen producerar mindre värde än om hon skulle följa någon annan moralisk teori, t ex en teori som inkorporerar SRC.

Eriksson tycks anse att hans resonemang ger stöd för en viss generell slutsats, nämligen att handlingar som strömmar ur den bästa uppsättningen motiv inte *kan* vara sub-optimala (se s 108), vilket strider mot Parfits uppfattning. Men att denna slutsats följer från hans resonemang är inte så säkert. Vi kan ju mycket väl tänka oss att Clare dör strax efter t . Det kan ändå vara sant att *om* hon hade gynnat främlingen så skulle hon haft en uppsättning motiv som sammantaget (i det förflutna) skulle lett till sämre konsekvenser än den hon faktiskt har. Hennes handling är därför fel, enligt utilitarismen, men inte klandervärd, eftersom den strömmar

ur den bästa tillgängliga uppsättningen motiv.

Eriksson skulle kunna invända att också konsekvenserna av de handlingar som *föregått t* bör betraktas som konsekvenser av att hon gynnar sitt barn – det är ju sant att *om* Clare hade gynnat främlingen så skulle hon handlat annorlunda i det förflutna. Denna tanke har försvarats av Torbjörn Tännsjö, bl a i "Soft Determinism and How We Become Responsible For the Past" (*Philosophical Papers* 18, 1989, ss 189–201). För min del är jag nog mer tilltalad av Parfits lösning.

Pragmatiskt rättfärdigande

Att medlemmarna i ett samhälle omfattar moraliska värderingar sägs ofta ha vissa önskvärda konsekvenser – det minskar benägenheten att lösa konflikter med våld, och medför bättre möjligheter till effektivt samarbete. Samtidigt spelar det nog en viss roll *vilka* värderingar som omfattas.

Enligt en idé som tar fasta på dessa förhållanden är en moralisk teori rättfärdigad i den mån konsekvenserna av att den accepteras blir gynnsamma. Denna syn har försvarats av John Mackie, som bestrider att värderingar kan vara sanna, och därför tycks anse att denna form av "pragmatiskt" rättfärdigande är den enda som återstår för en moralisk teori.

Kan utilitarismen rättfärdigas enligt denna syn? Nej, enligt Mackie, och skälet är just att den

kan tänkas påbjuda handlingar som kräver stora offer av agenten. Detta argument diskuteras i kapitel 5.

Eriksson rekonstruerar Mackies argument på följande sätt (s 143):

1 An ethical theory *X* is pragmatically justified if and only if:

(i) Acceptance of *X* would help promoting the pragmatic goods at least as well as acceptance of any alternative theory real persons can accept, and

(ii) real persons can accept *X*:

2 An ethical theory that is likely to require extremely heavy sacrifices of its adherents cannot be accepted by real persons.

3 Consequentialism is likely to require extremely heavy sacrifices of its adherents.

Thus: Consequentialism is not pragmatically justified.

Vad "the pragmatic goods" avser kan kanske hållas lite öppet, men det sägs i alla fall inkludera "prevention of frustration of wants, needs and interests" (s 140).

Eriksson försöker bemöta denna invändning genom att visa att "real persons" trots allt *kan* acceptera utilitarismen. Ett viktigt led i argumentationen för denna tes är en diskussion om hur begreppet "acceptera" skall förstås i detta sammanhang. Enligt Eriksson måste man inte handla i enlighet med en moralisk teori för att kunna sägas acceptera den (s 145). Erikssons

tolkning ställer svagare krav – han antar att han utfört en viss handling, och skriver:

I suggest that in the context of pragmatic justification the fact that a norm figures in the best explanation of what I did is sufficient for saying that I accept it. (s 147)

Jag tänker inte bestrida att "real persons" i någon intressant mening kan acceptera utilitarismen. För min del förefaller det som att en viktigare fråga är om (i) är uppfyllt med avseende på utilitarismen. Eriksson inser att en kritiker kan bestrida detta, men avvisar denna invändning eftersom han i det föregående kapitlet anser sig ha visat att en person kan acceptera utilitarismen utan att producera mindre värde än om hon skulle ha accepterat någon annan teori (s 152).

Den relevanta slutsatsen i kapitel 4 var emellertid endast att en person som accepterar utilitarismen inte *nödvändigtvis* producerar mindre värde: "[B]elief in consequentialism *need not* lead systematically or inevitably to value-losses" (s. 136, min kursivering). Här är frågan snarare vilka konsekvenserna *faktiskt* skulle bli av att flertalet skulle acceptera utilitarismen.

Att konsekvenserna kan tänkas bli ogynnsamma har hävdats av vissa utilitarister, t ex Derek Parfit, och kan kanske försvaras med en del argument. Ett exempel skulle kunna vara en variant av det argu-

ment för premiss 2 som Eriksson tillskriver Mackie (s 148): Om människor i allmänhet tror att moralen kräver handlingar som de aldrig eller sällan förmår utföra, så vänjer de sig vid, och besvärar allt mindre av, insikten om att de handlar fel, vilket kan leda till att de i mindre utsträckning låter moraliska överväganden styra sitt handlande.

Detta argument kan emellertid ifrågasättas, och trots allt är det nog tveksamt om en filosof *qua* filosof kan ha något särskilt intressant att säga om en svåröverskådlig empirisk fråga av detta slag. Därför gör kanske Eriksson rätt i att förbigå den.

Grader av förpliktelser

Tanken att "bör" implicerar "kan" är ju central i Erikssons avhandling, och får viss betydelse också i kapitel 6. En grundtanke här är att vår förmåga att utföra de handlingar vi kan utföra är en fråga om *grader*. Vissa handlingar kan vi med lätthet utföra, andra bara med stor svårighet. Enligt Eriksson innebär detta att också styrkan hos förpliktelser är en fråga om grader. Vissa av de handlingar vi är förpliktigade att utföra har vi en starkare förpliktelse att utföra än andra.

Eriksson utarbetar en teori om hur förmågan att utföra en handling bestämmer styrkan hos förpliktelser. Denna teori får relevans i sammanhanget genom följande resonemang: Handlingar som medför stora kostnader för agenten kan normalt ut-

föras (om de överhuvudtaget kan utföras) endast med stor svårighet. Vår förpliktelse att utföra sådana handlingar tenderar därför att vara ganska svag. Och om vi handlar orätt genom att underlåta att utföra sådana handlingar så är vårt handlande, på motsvarande sätt, orätt bara "i låg grad".

På så vis försöker Eriksson ge anhängarna av den typ av invändningar han vill bemöta rätt till en del, men utan att göra avkall på utilitarismen: Om *h* skulle leda till bättre konsekvenser än varje alternativ så vore det fel av agenten *A* att underlåta att utföra *h*, men att *h* skulle medföra stora kostnader för *A* kan innebära att det vore fel bara "i låg grad".

Antag att *A* är förpliktigad att utföra *h*. Styrkan i *A*:s förpliktelse att utföra *h* beror på *A*:s förmåga att utföra *h*. Eriksson tänker sig att *A*:s förmåga att utföra *h*, som han kallar *h*:s *C-värde*, kan representeras av ett tal *n* sådant att:

$$0 < n \leq 1$$

O står här för "omöjligt" medan *1* står för "lätt" (s 158). Eftersom *A* kan utföra *h* – hon är ju förpliktigad att utföra *h* – så är *h*:s *C-värde* större än 0, dvs $C(h) > 0$.

Vad det innebär att exempelvis $C(h) = 0,1$ kan man förstås fråga sig, och Eriksson diskuterar denna fråga, men utan att nå fram till något bestämt svar. Det skall i alla fall inte förstås i termer av hur ansträngande eller plågsamt det

skulle kännas för agenten att utföra handlingen (s 168), utan snarare i termer av hur sannolikt det är att hon lyckas om hon försöker (s 171).

Talet om att förmågan att göra något kan variera låter ju rimligt i vissa sammanhang. Vi kan t ex säga att vissa har bättre förmåga än andra att förutsäga vädret. Detta kan betyda att de oftare gör korrekta förutsägelser, kanske till följd av att de har speciella kunskaper. I Erikssons fall handlar det emellertid om förmågan att utföra partikulära handlingar. Det finns uppenbara problem med att förstå vad detta innebär, men jag tänker bortse från dessa problem.

Det är emellertid inte bara h :s C-värde som bestämmer styrkan hos A :s förpliktelse att utföra h . En annan tanke hos Eriksson är att förpliktelsens styrka också beror på storleken av de värden som står på spel. För att ta hänsyn till denna tanke introducerar han ett annat värde – D -värdet:

If a is the optimal action for some agent P , and b is P 's second best alternative, then the difference between the value realised by a and the value realised by b could be called the d -value of a (' d ' for 'difference') (s 166, min kursivering).

Styrkan hos A :s förpliktelse att utföra h kallar Eriksson h :s O -värde. Hur styrs O -värdet av D - och C -värdet? Eriksson föreslår följande princip (s 167):

$$D\text{-värdet} \cdot C\text{-värdet} = O\text{-värdet}$$

Vad innebär det närmare bestämt att en förpliktelse har en viss styrka? Är det t ex alltid viktigare att utföra en starkare förpliktelse än en svagare? Tja, denna hållning skulle rimma illa med utilitarismen. Betrakta följande situationer – värdena av alternativens utfall representeras av tal, vilket verkar förutsättas av Erikssons teori:

	S1		S2
h_1	10	h_1	9
h_2	0	h_2	0

Ur utilitaristisk synvinkel är det väl viktigare att agenten handlar rätt (dvs utför h_1) i S1 än i S2, eftersom mer värde i så fall realiserar. Erikssons teori kan emellertid medföra att förpliktelsen att handla rätt är starkare i S2, t ex om C -värdet för h_1 i S1 är 0,5 medan C -värdet för h_1 i S2 är 0,6. I så fall blir ju O -värdet för h_1 i S1 ($10 \cdot 0,5 = 5$), medan O -värdet för h_1 i S2 blir ($9 \cdot 0,6 = 5,4$).

Man kan alltså fråga sig vad det spelar för roll att en förpliktelse är mer eller mindre stark i Erikssons mening, och han tänker sig just att en möjlig invändning mot teorin är att den helt enkelt är ointressant (s. 173). Han vill bemöta denna invändning genom att försvara följande teser:

(1) Information om en förpliktelses styrka kan vara av *pragmatisk* betydelse, den kan påverka agentens motivation att utföra handlingen i fråga (s 182). (2) Teorin är rimlig

och användbar när det gäller att bedöma *orätta* handlingar (ss 173, 186).

Beräffande (1) är väl tanken inte bara att agentens motivation *kan* påverkas av information om att en förpliktelse är mer eller mindre stark, utan att det finns rim och reson i att bli påverkad på detta sätt. *Hur* skulle agentens motivation påverkas? Eriksson har följande hypotes:

Suppose you have struggled all week to prepare yourself mentally to do something extremely difficult and booring *a*, that you believe you only ought ^{0,1} to do. [...] The obligation is the only thing that motivates you to do it. As the event creeps closer you suddenly learn that your belief [...] was wrong: you ought ¹ to do it. I suppose that would strengthen your motivation and thus make your tendency to escape weaker. [...] Of course this works in the opposite direction as well (s 182).

Allmänt anser Eriksson att insikten om att en förpliktelse är starkare än man först trodde skulle öka motivationen att utföra den, medan insikten om att den är svagare skulle minska motivationen. Och han tycks dessutom anse att det är önskvärt att människor påverkas på detta sätt (se s 183).

Men antag att A på följande sätt ändrar uppfattning om en situation som hon befinner sig i:

från (1)	till (2)
$C(h_1) = 0,5$	$C(h_1) = 0,6$
$h_1 \quad 10$	$h_1 \quad 9$
$h^2 \quad 0$	$h_2 \quad 0$

Om situationen är som den beskrivs i (2) så är A:s förpliktelse att utföra h_1 , enligt Erikssons teori, starkare än om den är som i (1), eftersom $0,5 \cdot 10 < 0,6 \cdot 9$. Men varför skulle insikten om att den är som i (2) göra A mer motiverad att utföra h_1 , med tanke på att mindre värden i så fall står på spel? Skälet måste vara att det är *lättare* att utföra h_1 om situationen är som den beskrivs i (2). Men eftersom detta inte sägs innebära att det är mindre ansträngande eller plågsamt att utföra h_1 så är det knappast uppenbart att A:s motivation skulle öka.

Eller antag att A ändrar uppfattning om en situation genom att upptäcka ett nytt handlingsalternativ och samtidigt få mer kunskap om alternativens utfall:

från (1)	till (2)
$C(h_1) = 0,5$	$C(h_1) = 0,5$
$h_1 \quad 10$	$h_1 \quad 100$
$h_2 \quad 0$	$h_2 \quad 99$
	$h_3 \quad 0$

Om situationen är som den beskrivs i (2) så är A:s förpliktelse att handla rätt betydligt *svagare* än hon först trodde, eftersom D-värdet (dvs värdeskillnaden mellan det bästa och det näst bästa alternativet) är mycket mindre. Men varför skulle insikten om att situationen är som i

(2) göra A mindre motiverad att utföra h_1 ? Eriksson skulle kanske svara att det i så fall inte spelar så stor roll att hon inte utför h_1 , eftersom det finns ett alternativ som är nästan lika bra, dvs h_2 . Men om vi antar att C-värdet för h_2 enligt (2) är mycket litet, t ex 0,01, så är detta svar inte övertygande.

Och varför vore det *önskvärt* att agenters motivation påverkas i linje med vad Eriksson tror? Att en förpliktelse är svagare än man först trodde är ju förenligt med att större värden står på spel än man först trodde (se exemplen ovan). Att agenten i sådana situationer blir mindre motiverad att handla rätt är väl något som en utilitarist skulle beklaga, och som inte uppenbarligen kan kompenseras av att hon i andra situationer blir mer motiverad att handla rätt genom att inse att en förpliktelse är *starkare* än hon först trodde, särskilt med tanke på att en förpliktelse kan vara starkare än man först trodde trots att *mindre* värden står på spel än man först trodde. Enligt min mening försöker Eriksson här exploatera våra associationer kring uttrycket "starkare förpliktelser". Men dessa associationer berättigas inte av hans syn på *när* en förpliktelse är starkare.

Det andra argumentet som Eriksson anför till stöd för sin teori är att den är användbar när det gäller att bedöma *orätta* handlingar (ss 173, 186). Dessutom anser han att den kan användas för att avgöra vilka handlingar som bör klandras

respektive berömmas (fotnoten s. 188). Om hur teorin är relevant skriver han:

[W]henever an agent acts wrongly according [to] consequentialism, she omits something she ought to have done. [...] It is [...] natural, given a continuous 'ought', to think that wrongdoing is a matter of degree as well. We do not just act rightly or wrongly, we do so to larger or lesser extents. The principle that a case of wrongdoing is severe in proportion to the strength of the obligation violated seems plausible. I will call it the proportionality principle (s 188).

Vad innebär detta? Betrakta följande situationer:

S1	S2
$C(h_1) = 0,5$	$C(h_1) = 0,5$
$h_1 \quad 0$	$h_1 \quad 0$
$h_2 \quad -100$	$h_2 \quad -1$
	$h_3 \quad -100$

I S1 bör A utföra h_1 , enligt utilitarismen, medan h_2 är fel. Med vilken grad är h_2 fel? Tja, graden "står i proportion till" styrkan hos A:s förpliktelse att utföra h_1 , dvs till h_1 :s O-värde. Eftersom h_1 :s C-värde är 0,5, så är h_1 :s O-värde ($100 \cdot 0,5 =$) 50.

I S2 finns tre alternativ. A är förpliktigad att utföra h_1 , enligt utilitarismen, medan h_2 och h_3 är fel. Med vilken grad är h_2 respektive h_3 fel? Graden står i proportion till h_1 :s O-värde. C-värdet för h_1 är 0,5.

Därför blir också h_1 :s O-värde 0,5, eftersom h_1 :s D-värde (värdeskillnaden mellan det bästa och det näst bästa alternativet) är 1. Med andra ord, förpliktelsen att handla rätt är, enligt Erikssons teori, betydligt svagare i S2 än i S1.

Enligt proportionalitetsprincipen tycks detta innebära (1) att h_3 i S2 är betydligt *mindre* fel än h_2 i S1, eftersom O-värdet för h_1 i S2 (dvs 0,5) är mycket lägre än O-värdet för h_1 i S1 (dvs 50), samt (2) att i S2 är h_2 och h_3 *lika* fel, eftersom graden med vilka dessa handlingar är fel entydigt bestäms av h_1 :s O-värde. Bägge dessa implikationer verkar uppenbart orimliga, särskilt med tanke på att de följer från Erikssons teori *oavsett* hur dåligt h_3 :s utfall är.

Proportionalitetsprincipen tycks i själva verket innebära att om vi handlar orätt så gör vi det nästan alltid bara i mycket låg grad. Det helt avgörande är ju värdeskillnaden mellan det bästa och det *näst* bästa utfallet. Eftersom det förmodligen mycket ofta finns ett näst bästa alternativ som är *nästan* lika bra som det bästa (att göra "samma" handling på ett lite annorlunda sätt), så blir vår förpliktelse att utföra det bästa alternativet alltid ganska svag. Och när vi underlåter att utföra det bästa alternativet så handlar vi följaktligen fel endast i låg grad, oavsett om den felaktiga handling vi faktiskt utför leder till katastrofala konsekvenser.

Detta innebär vidare att det är tveksamt om teorin är särskilt an-

vändbar för att avgöra när vi, enligt utilitarismen, bör klandra respektive berömma handlingar. Eriksson tycks anse att vi hellre bör klandra handlingar som är fel i högre grad än de som är fel i lägre grad (fotnoten, s 188). Men det verkar konstigt att hävda att det vore avgjort mer effektivt att klandra A för att hon utför h_2 i S1 än för att hon utför h_3 i S2, särskilt om vi antar att att h_3 :s utfall är betydligt sämre än utfallet för h_2 i S1, vilket fortfarande skulle innebära att h_2 i S1 är betydligt mer fel än h_3 i S2.

En slutsats av dessa resonemang verkar i alla fall vara att det är orimligt att tilldela D-värdet den roll det har i Erikssons teori – varför bara koncentrera sig på värdeskillnaden mellan det bästa och det *näst* bästa alternativet? Kanske kan man revidera teorin för att undvika problemen. Ett förslag skulle kunna vara att den värdeskillnad som är relevant när det gäller att bedöma en viss orätt handling är den mellan det bästa alternativet och just *denna* handling (det relevanta C-värdet antas fortfarande vara det som gäller den rätta handlingen).

Detta kan tänkas innebära att den grad med vilken h_2 i S2 är fel står i proportion till $(1 \cdot 0,5 =) 0,5$, medan den grad med vilken h_3 är fel står i proportion till $(100 \cdot 0,5 =) 50$, vilket innebär att i S2 är h_3 mer fel än h_2 , samt lika fel som h_2 i S1.

Men tyvärr leder också denna teori till tvivelaktiga implikationer. Antag att C-värdet för h_2 i S2 är 1,

och att C-värdet för h_1 i S1 respektive h_1 i S2 är 0,01. Enligt den reviderade teorin är h_2 i S1 i så fall lika fel som h_3 i S2. Men är det inte rimligare att hävda att A handlar *mer* fel om hon utför h_3 i S2? I S2 hade hon ju utan svårighet kunnat välja h_2 , som är ett betydligt bättre alternativ än h_3 , medan hon i S1 bara med stor svårighet hade kunnat utföra ett bättre alternativ (dvs h_1).

Om man nu vill hålla fast vid att C-värdena bör spela en roll, så tyder kanske detta på att man bör utforma teorin så att styrkan hos en förpliktelse, och "graden" med vilken man handlar fel i en viss situation, blir en funktion av *alla* alternativens C-värden samt utfall. Resultatet skulle nog bli en ganska komplicerad historia.

En annan möjlighet vore att överge Erikssons idé om att styrkan hos förpliktelsen att utföra en viss handling är oberoende av vilket alternativ man jämför med. I stället kan man relativisera styrkan till alternativen: I S2 är förpliktelsen att utföra h_1 relativt till (dvs i stället för) h_3 starkare än förpliktelsen att utföra h_1 relativt till h_2 . Osv. Men detta är knappast tillfredsställande. Poängen var väl att kunna säga att förpliktelsen att handla rätt är svagare i vissa situationer än i andra, oberoende av vilket alternativ i respektive situation man jämför med, och att detta i allmänhet gäller just förpliktelser som involverar stora kostnader för agenten.

Men trots problemen är Eriks-

sons resonemang kring styrkan hos förpliktelser roliga att ta del av, och i sin helhet är avhandlingen väl värd att läsas och har mycket att lära dem som är intresserade av utilitarismen.

Folke Tersman

Per Sundström, *Abortetik i ny dager*, 191 s Nya Doxa, Nora 1994

Per Sundström (PS) är läkare och fil dr i filosofi och medicinsk etik. Hans bok *Abortetik i ny dager* behandlar olika moraliska och politiska frågor med anknytning till abort. De sju kapitlen innehåller, i tur och ordning, en diskussion av förhållandet mellan abortetik och abortpolitik/juridik, en (med PSs ord) "läsning" av (den svenska) abortverksamhetens sociala och psykologiska verklighet, en diskussion av etiska utgångspunkter för den efterföljande behandlingen, kortfattade kommenterande referat av fyra engelskspråkiga moral-filosofiska abortetiska inlägg, samt diskussioner av dels förhållandet mellan abortetik i största allmänhet och moraliska frågor i samband med fosterdiagnostik, dels det etiskt försvarbara i att bota sjukdomar med hjälp av vävnad från aborterade foster, dels socialstyrelsens agerande i frågan om omhändertagandet av aborterade foster. PSs normativa slutsatser ligger alla i